

УДК 656.2

*Тетяна Іващук,
Зінаїда Вовкова*

ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

У статті розглянуті сучасні світові економічні тенденції, їх вплив на розвиток національної економіки і вітчизняного зовнішньоекономічного сектора як її складової, визначені джерела реалізації структурних пріоритетів розвитку національної економіки з урахуванням її відкритості.

Ключові слова: глобальна економічна система, транснаціоналізація, національні пріоритети, національна конкурентоспроможність, інноваційно-технологічний розвиток.

В статье рассмотрены современные мировые экономические тенденции, их влияние на развитие национальной экономики и отечественный внешнеэкономический сектор как ее составляющую, определены источники реализации приоритетов развития национальной экономики с учетом ее открытости.

Ключевые слова: глобальная экономическая система, транснационализация, национальные приоритеты, национальная конкурентоспособность, инновационно-технологическое развитие.

This article highlights modern world's economic trends, their influence on the development of national economy and domestic foreign economic sector. It also defines realization sources for structural priorities of national economy development considering its transparency.

Keywords: Global economical system, transnationality, national priorities, national competitive strength, innovative technical development.

Постановка проблеми. Активний розвиток різних форм міжнародних економічних відносин перетворив світ на глобальну економічну систему. На початку нового тисячоліття економіка будь-якої країни не може відмежуватись від світового економічного простору, адже є його невід'ємною складовою.

Усвідомлення цього факту не дозволяє поверхнево сприймати процеси, які пов'язані з господарюванням у світових масштабах. Глобальна економіка, як суперечлива цілісність, характеризується зростаючою відкритістю національних економік, пов'язаною з лібералізацією торгівлі, масштабним рухом капіталів за межі національних кордонів, транснаціоналізацією і відповідними організаційними утвореннями; разом із змінами у конкурентному середовищі модифікуються й процеси конкуренції; економічна політика країн відбиває зіткнення національних інтересів і зростаючий вплив міжнародних інституцій, зумовлюючи зміни в економіко–

© Іващук Т. В., Вовкова З. А., 2013

правовій системі. Беззаперечно, що ізолюваність не дозволить закритись від глобальних проблем, а лише позбавить національну і світову економіку тих переваг, на які розраховує кожна країна і світ в процесі обміну ресурсами та результатами господарської діяльності попри протистояння. Такий розвиток подій не буде відповідати об'єктивно діючим економічним закономірностям.

Метою статті є комплексна оцінка основних факторів забезпечення конкурентоспроможності національної економіки з урахуванням *світогосподарських тенденцій*, що характеризують сучасний розвиток міжнародних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній науці проблемі глобалізації і національної конкурентоспроможності приділяється велика увага. Фундаментальні дослідження пов'язані такими відомими іменами, як С. Ліндер, Б. Олін, М. Портер, Д. Сакс, Л. Саммерс, Дж. Харт, Е. Хекшер. До вирішення питань розвитку міжнародних економічних відносин з урахуванням нових реалій активно долучились російські і українські науковці: Я. Базилюк, О. Білоус, Б. Буркинський, В. Геєць, М. Делягін, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, С. Кіреєв, Д. Лук'яненко, І. Спиридонов, С. Соколенко та ін.

Економічна методологія широко використовує й розробки природничих наук, зокрема, синергетичний підхід. Основи синергетики розроблені О. Князевою, С. Курдюмовим, Г. Хакеном. Праці В. Занга, Б. Кузнецова, В. Решетило, Є. Ходаківського, О. Шевчука є прикладами використання синергетичного підходу у дослідженні економічних явищ.

Зрушення, що відбуваються на глобальному рівні продовжують впливати на міжнародні відносини і трансформувати світову економічну систему, що зумовлює зміну векторів національної конкурентоспроможності і вимагає відповідного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу. Глобальна економіка є сучасною системою господарювання у світових масштабах, що характеризується зростаючою інтегрованістю національних економік, новою якістю економічних і політичних зв'язків між ними, утворенням структур наднаціональної керованості.

Організація економічного життя в таких умовах відображає як підпорядкованість світовим тенденціям, так і орієнтацію на забезпечення та захист інтересів окремих суб'єктів світового економічного простору. Теоретично доведено і практикою підтверджено, що досягти поставлених цілей можна на основі використання абсолютних і порівняльних конкурентних переваг. Базовою серед концепцій конкурентних переваг вважається теорія М. Портера відповідно до якої конкурентні переваги окремої країни базуються на «національному ромбі», що охоплює чотири складові: параметри матеріальних і нематеріальних факторів; параметри попиту; наявність споріднених і підтримуючих галузей; стратегії компаній, їх структура і суперництво. За сучасних умов ця теорія частково переглянута і доповнена.

Найважливішою складовою забезпечення успішного і сталого розвитку вважається здатність швидко адаптуватись до трансформацій у світовій економіці та міжнародній конкуренції. В останні десятиліття під впливом НТП суттєво змінилась технологічна структура світової промисловості: зменшилась частка ресурсних та низькотехнологічних виробництв і збільшилась частка високотехнологічного виробництва, насамперед у розвинених країнах; особливо високими темпами розвивалось виробництво машин та обладнання. Хімічна промисловість в економіці багатьох країн поступово займає авангардні позиції, суттєво впливаючи на ресурсний потенціал різних сфер господарювання. Створюються нові галузі і світові ринки

товарів та послуг. Масштабна інвестиційна підтримка забезпечує реалізацію цих перетворень. Застосування нових матеріалів і технологій дозволяє раціональніше та ефективніше розпоряджатись мінерально-сировинними запасами планети, але стрімкий розвиток економіки вимагає все більше і більше ресурсів, їх обмеженість і вичерпність сприймається сучасним суспільством як перешкода не тільки подальшому розвитку, але й існуванню. Це стосується й екологічного фактора.

Серед пріоритетних критеріїв оцінювання сучасного потенціалу національних економік і національної конкурентоспроможності виділяють інноваційність, людський капітал, умови формування суспільства та ін. Важливим чинником посилення конкурентоспроможності є інформаційна складова. Процеси глобалізації тісно пов'язані з формуванням основ шостого технологічного укладу, в якому вирішальну роль відіграє розвиток секторів, пов'язаних із продукуванням знань.

Останнім часом в економічній науці привертається увага до нелінійності економічних процесів, що обов'язково варто враховувати при дослідженні стану міжнародної економіки. Застосування синергетичного підходу дозволяє реалістичніше відобразити світові орієнтири. Глобальна економічна система з позицій синергетичного підходу формується за моделлю «ядро – периферія». До країн ядра належать провідні країни світу, що концентрують на своїй території високопродуктивні матеріальні, людські та інформаційні ресурси, здатні забезпечити випуск високотехнологічної продукції та її експорт в інші країни, орієнтуючись на взаємовигідні відносини і активний їх розвиток. «Периферія» – усі інші країни, що використовують переважно низькопродуктивні ресурси і, випускаючи відповідну продукцію, можуть розраховувати лише на роль світових заручників таких обставин: експортують у розвинені країни в основному сировину, імпортують продукцію і технології, які не знаходять збуту в країнах-лідерах, залежать від фінансового капіталу «ядра», є територіями значно вищого екологічного навантаження. В середині побудованої таким чином глобальної економіки функціонують механізми, які зберігають подібний поділ і забезпечують стійкість системи. Якщо будь-яка країна порушує порядок – включаються механізми негативного зворотного зв'язку.

Модель глобальної економіки доповнюють транснаціональні корпорації (ТНК), які є породженням світових інтеграційних тенденцій, що зумовили проникнення одних країн в економіку інших. Нині третина світової торгівлі припадає на угоди між базовими компаніями і їхніми закордонними філіями і ще одна третина – на торгівлю між компаніями, що входять до транснаціональних стратегічних спілок. Транснаціоналізація дозволяє значно ширше використовувати конкурентні переваги за рахунок виробництва і збуту на різноманітних регіональних ринках, доступу до потрібних ресурсів, мінімізації витрат та отримання значного ефекту від впровадження новітніх мережних форм організації і управління. Поряд з корпоратизацією в промислово розвинутих країнах активно набирає вагу малий і середній бізнес. Процеси транснаціоналізації поширюються на Україну повільно і асиметрично, переважно шляхом проникнення до неї іноземних ТНК і їх практично немає у галузях, які визначають економічний потенціал країни та її експортні можливості. Роль малих і середніх підприємств в розвитку економіки і особливо експортного потенціалу країни теж незначний.

Глобальна економіка характеризується наявністю надкраїнного макроекономічного комплексу. Світові фінансово-економічні відносини достатньо тривалий час регулюються міжнародними організаціями: МВФ, СОТ, МБРР і які вважаються нейтральними щодо окремих країн, але фактично обслуговують країни «ядра».

Дослідження означених протистоянь у світовій економіці і механізмів стійкості існуючої системи мають велике значення для розробки стратегії розвитку економіки України та оцінювання її конкурентоспроможності. Відомо, що окрім механізмів стійкості системи обов'язково повинні існувати й такі, що роблять її нестійкою, але водночас сприятимуть розвитку. Без цього жодна система не є життєздатною. Виявлення та використання таких механізмів дозволить окремій національній економіці набуті іншого місця в світовій структурі.

Оцінюючи сучасний стан світової і національних економік провідні вчені відмічають, що пережиті останні кризові потрясіння є лише початком і в основі теперішньої кризи лежить структурний фактор, пов'язаний із зміною технологічного укладу. Вихід з цієї кризи можливий лише через інтенсивне і всеохоплююче впровадження нових технологій і продуктів, які складатимуть фундамент нового технологічного укладу. Структурна і технологічна відсталість країн периферії оцінюється як позитивний чинник, що створює передумови для економічного ривка за рахунок випереджаючого розвитку наукомістких і високотехнологічних видів економічної діяльності. Україна повинна врахувати цей факт. Цілком зрозуміло, що забезпечити оновлення основного капіталу на новій технологічній базі, капіталовкладення в освіту, НДДКР і розвиток відповідної інфраструктури по усіх галузях та виробництвах одночасно і у короткий термін неможливо, таких задач не ставить перед собою уряд жодної країни. Велику роль у реалізації національних переваг відіграє держава – політичний інститут, що здатний сформувати стратегію включення країни у світові глобалізаційні процеси і застосувати певні інструменти впливу на детермінанти національної конкурентоспроможності. Держава повинна спрямувати основну частину ресурсів у базові галузі нового технологічного укладу, у фактично або потенційно конкурентоспроможні галузі національної економіки. Вітчизняні підприємства цих галузей можуть бути перетворені у транснаціональні, що сприятиме їх прямому доступу на зарубіжні ринки.

Традиційними для вітчизняного експорту товарними групами є: сільськогосподарські, харчові, мінеральні, хімічні продукти, вироби з дерева і целюлозно-паперові продукти, текстиль, метали, машини, транспортне обладнання тощо.

Вітчизняна економіка продовжує залишатись експортером переважно сировини, напівфабрикатів, та продукції з низьким ступенем обробки. Україна багата на мінерально-сировинні ресурси. Враховуючи зростання світового попиту на них, цілком ймовірно, що сировинна спеціалізація країни лише укріпиться. Отже, варто зважити на досвід інших багатих на ресурси країн щодо формування умов ефективного розпорядження своїми природними запасами.

Зберегти роль провідної галузі промисловості має *гірничо-металургійний комплекс* України, орієнтуючись на потреби внутрішнього ринку і потреби збереження ГМК як основної експортної складової. Проте для поступового подолання сировинної направленості українського експорту та раціональнішого використання природного потенціалу країни, зростання ГМК має відбуватись повільнішими темпами. Покращити позиції країни на цьому сегменті міжнародного ринку можна за умови докорінної перебудови галузі. Здійснення експортних поставок у перспективі повинно бути пов'язане із заміщенням поставок чорних і кольорових металів у заготовках поставками сталевого і кольорового прокату, особливо високоякісного і профільного, з поглибленням міждержавної спеціалізації прокатних станів України і країн-імпортерів, розширенням взаємного обміну прокатною продукцією.

Україна має великий потенціал родючих земель і безперечно браатиме активну участь у розв'язанні світової продовольчої проблеми. Однак експорт продукції агропродовольчого комплексу України має обмежений асортимент. Україна повинна відійти від експорту аграрної сировини і переорієнтуватись на забезпечення її якісної переробки та створення готових до споживання харчових продуктів для людей, кормів для тваринництва, промислової продукції. В сучасних умовах інвестиційно привабливим і прибутковим сегментом внутрішнього ринку розвинутих країн, а також висококонкурентною частиною зовнішньої торгівлі є сектор екологічних товарів. Перспективним напрямом розвитку сільського господарства і харчової промисловості України, здатним забезпечити нарощування її експортних можливостей, є виробництво високоякісної, екологічно чистої продукції.

Україна за своїм транспортним потенціалом посідає одне з перших місць у Європі. Активізація участі нашої країни у проектах прокладання міжнародних транспортних коридорів допоможе здійснити істотний прорив на ринки транспортних послуг. Ефективна транспортна політика повинна забезпечити інтеграцію України у транспортні системи Європи, Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів. *У регіональному вимірі вона може претендувати на роль головного європейського міжнародного транзитера* за напрямками «Захід – Схід» і «Північ – Південь». Щоб повністю використати транзитний потенціал країни та її вигідне географічне положення, нашій державі необхідно реформувати свою транспортну систему та гармонізувати внутрішнє транспортне законодавство з відповідним законодавством ЄС (*acquis communautaire*). Транспортна політика повинна врахувати зміни у попиті на транспортні послуги: обсяги перевезень вантажів автомобільним, авіаційним і водним транспортом мають тенденцію до зростання, а попит на послуги залізничі скорочується при відносному зростанні потреб у контейнерних перевезеннях. В Україні залізницею перевозиться більше 50% вантажів, а рівень безпеки, показники якості та ефективності перевезень пасажирів і вантажів, енергоефективності, техногенного навантаження на навколишнє природне середовище не відповідають більшості міжнародних стандартів. Резерви технічних потужностей залізничного транспорту та його провізну здатність практично вичерпано. Ширина колії в Україні не відповідає європейським стандартам. Незадовільним є і транспортно-експлуатаційний стан автодоріг. Повільно вирішується також проблема вдосконалення перевезень водним транспортом. Основною проблемою авіаційного транспорту, яка частково вирішена в межах підготовки до Євро 2012, є технічна невідповідність вітчизняних аеропортів стандартам Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) та Міжнародної асоціації авіаційного транспорту (ІАТА). Без якісного вдосконалення матеріально-технічної бази транспортної інфраструктури, її докорінного оновлення та модернізації Україна не зможе витримати конкуренцію із зарубіжними компаніями, присутніми на цьому сегменті ринку.

Не задіяні у повному обсязі кліматично-рекреаційні переваги України, зокрема у галузі туризму та санаторно-курортних послуг. Майже усі регіони України мають свої нерозкриті резерви, здатні забезпечити динамічний розвиток туризму і його внесок у національну скарбницю. Варто відзначити, що ця сфера здійснює прямий та опосередкований вплив на розвиток усієї інфраструктури регіонів країни. Перспективним також є експорт військової техніки та зброї. Військово-технічне співробітництво здійснюється більш ніж із 100 країнами світу, але за рейтингами різних експертів, Україна повільно віддаляється від лідерів у цій сфері.

Отже, у сучасних умовах резерви національного розвитку на старій виробничій основі з використанням цінових переваг вітчизняними підприємствами практично вичерпане; висока енергомісткість базових галузей, використання у виробничому процесі застарілих технологій тощо значно знижують конкурентоспроможність підприємств і, водночас, загострюють актуальність проблем технологічного оновлення виробництва та освоєння нових ринків збуту більш якісної продукції.

Національна конкурентоспроможність визначається, насамперед, рівнем інноваційно-технологічного розвитку, темпами і пропорціями оновлення структури виробництва. Дані щодо рейтингу окремих країн за індексом технологічного рівня засвідчують значне відставання нашої держави від промислово розвинутих країн.

Роль галузі, яка має забезпечити нову технічну основу розвитку інших галузей економіки повинно виконати машинобудування: енергетичне, сільськогосподарське, транспортне, виробництво авіаційної та ракетно-космічної техніки. *Інноваційно-технологічну модернізацію* промислового комплексу потрібно здійснювати з орієнтацією на основні напрями формування нового технологічного укладу і з урахуванням визначених пріоритетних галузей, здатних забезпечити конкурентоспроможність національної економіки.

Можливості інтенсивного розвитку на основі виключно ринкових механізмів є дуже обмеженими. В усіх країнах, які досягли високого рівня, національний механізм регулювання конкурентоспроможності значною мірою забезпечує державний високопрофесійний апарат. Аналіз вітчизняних програм дозволяє зробити висновок., що стратегічні цілі і пріоритети в основному окреслені правильно, але механізм їх реалізації чітко не прописаний. Національна економіка значною мірою регулюється через інструменти інвестиційної, податкової та амортизаційної політики держави. Вітчизняна інвестиційна політика не є ефективною, не забезпечує пріоритетності в інвестуванні, адресності і контролю. Визнання інновацій фундаментом розвитку національної економіки вимагає зміни пріоритетів і принципів побудови державної науково-технічної політики, спрямованих на збільшення частки інноваційного інвестування у загальному обсязі інвестицій, створення розгалуженої системи економічних стимулів для інвестування інноваційних програм і проектів. Діючи в країні амортизаційна система не дозволяє використати можливості для поживлення інвестиційно–інноваційних процесів. Не використовуються повною мірою такі інструменти податкової політики як податкові канікули, зниження ставки податку, пільгове оподаткування прибутку, одержаного в результаті використання об'єктів інтелектуальної власності, податкова знижка, податковий кредит.

Рівень застосування міжнародних гармонізованих стандартів вітчизняними підприємствами основних галузей промисловості – одна з умов захисту внутрішнього ринку і забезпечення конкурентоспроможності продукції на ринку зовнішньому. Гармонізація стандартів є позитивним чинником розвитку економіки, оскільки досвід розвинутих країн підтверджує, що при збільшенні її рівня на 10% експорт зростає на 3%, а кожна одиниця національної валюти, вкладена в стандарти, в подальшому дозволяє отримати від 20 до 40 од. прибутку. Зі вступом України у 2008 р. до СОТ, гармонізація вітчизняних стандартів з європейськими стає не тільки бажаною, але й обов'язковою. Відповідно до зобов'язань у сфері технічного врегулювання, з метою гармонізації, Україна до 2012 р. повинна запровадити більше 8000 євронорм і 90 директив, розробити понад 1200 стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими. Статус асоціації з ЄС потребує прийняття в Україні як національ-

них не менше 80% європейських стандартів, що водночас є зобов'язанням, взятим перед ЄС щодо створення зони вільної торгівлі.

З 1 січня 2013 р. діє Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016:2010, гармонізований до європейських норм, але робота в цьому напрямку не завершена.

Проблема реалізації національних конкурентних переваг пов'язана з оптимізацією співвідношення між політикою протекціонізму і лібералізацією. В умовах відкритості, вітчизняне виробництво майже по усіх напрямках і параметрах не може протистояти іноземним конкурентам, насамперед ТНК. Державна підтримка бажаних галузей та видів діяльності має супроводжуватись їх одночасним захистом. Водночас, така політика повинна бути виваженою, щоб не суперечити правилам СОТ, не створювати бази для політичного протистояння, не позбавити економіку іноземних інвестицій і не знищити стимули для розвитку надвиробництва.

Глобальна економічна система, як і будь-яка інша, має низку механізмів, які забезпечують з одного боку її сталість, а з іншого є базою розвитку на основі подолання протистоянь і протиріч. Визначення місця України у світовому економічному просторі передбачає здійснення досліджень передумов, необхідних змін та факторів конкурентоспроможності національної економіки. Цілком зрозуміло, що вирішити усі наявні проблеми в обмежений термін не вдасться. Для України важливо відпрацювати і забезпечити реалізацію такої інноваційно-орієнтованої інвестиційної політики, яка б дала можливість здійснити активний перехід до передових технологій у галузях, що характеризуються порівняно низькою капіталомісткістю і є видами діяльності, на яких традиційно спеціалізується Україна. Необхідно також забезпечити активне використання резервів транспортного і кліматично-рекреаційного потенціалу. Завдяки цьому можна буде розвивати внутрішній ринок і задовольняти його потреби в якісних товарах споживчого та інвестиційного призначення, створити нові робочі місця, успішно конкурувати на зовнішніх ринках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус В.С. Синергетика і самоорганізація в економічній діяльності: Навч. посібник. – К.: Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана, 2007. – 371 с.
2. Вишневецький В. Промислова політика: теоретичний аспект // Економіка України. – 2012. – № 2. – С. 4-15; № 3. – С. 25-35.
3. Иноземцев В. Л. На рубеже эпох. Экономические тенденции и их неэкономические следствия. – М.: Экономика, 2003. — 730 с.
4. Інформаційно-аналітичні матеріали про підсумки роботи Держспоживстандарту України.
5. Кіндзерський Ю. Проблеми розвитку промисловості та розбудови ефективної промислової політики в Україні // Економіст. – 2012. – № 8. – С. 15–22; № 10. – С. 33–40.
6. Михайловська О. В. Механізм зворотних зв'язків у глобальній економічній системі // Актуальні проблеми економіки. – 2011 – № 3. – С. 24-34
7. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. (Пер. с англ.). – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – с. 38.
8. Прейгер Д., Жаліло Я., Собкевич О., Емельянова О. Реалізація транзитного потенціалу України як фактор зміцнення економічних зв'язків між Європою та Азією // Економіка України. – 2012. – № 4.
9. Прейгер Д. Транспортна інфраструктура України: стан, проблеми і перспективи розвитку // Економіка України. 0150 – 2011. – № 5. – С. 23. – № 6, . – С. 50-58.
10. Салихов Г. Г. Центр и периферия в эпоху глобализации // Вестник Башкирского университета. – 2009. – Т. 14, № 1. – С. 235-237.
11. Статистична інформація // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
12. Економічний потенціал України // Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015) «Шляхом Європейської інтеграції»; [авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.]. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – С. 48-70.